

MARÓTI ANDOR

Léteznek-e közművelődés?

A 2007-ben kiadott Értelmező Szótár nem ismeri ezt a fogalmat. Az Új Magyar Lexikon 1961-ben megjelent 4. kötete sem. Az Akadémiai Kiadó angol és német szótára ugyan megjelöli idegen nyelvi megfelelőit, de aki valaha próbált róla külföldieknek beszélni, az jól tudja, a szótárakban ajánlott kifejezéseket ők sohasem azonosítják avval, amit mi közművelődésen értünk. Ez a fogalom más nyelvre lefordíthatatlan, úgy látszik, hogy csak a magyar nyelvben található meg. Ha az eredetét keressük a 2006-os Etimológiai Szótárban, az is csak a „művelődés”, „művelődik”, „műveltség” szavakra utal a „mű” szó származékaként a XVIII-XIX. század fordulóján. Ebből arra következtethetünk, hogy nyelvújítási fogalomról van szó, ami a XIX. században terjedt el nálunk. A közegészség, a közoktatás, a közrend és a közigazgatás mintájára. A század végén felépített szegedi múzeum homlokzatán ott is van a felirat: „A közművelődésért”. A hely, ahol megjelent, érzékelteti, magasztos célt fejez ki: a kultúra közkinccsé tételét. Ennek ellenére furcsállhatjuk, hogy még sincs társadalmi elismertsége. A köznyelv a fogalmat nem használja, csupán azok említik, akik a kultúra társadalmi nyilvánosságával foglalkoznak. De azok között is inkább csak azok, akik a kulturális élet periferiáján igyekeznek ezt a nyilvánosságot szélesebb körűvé és hatékonyabbá tenni. Alig tudják azonban másokkal elfogadtatni, hogy amit ők tesznek, az közügy, amelynek az eredménye vagy kudarca nagymértékben befolyásolja a társadalom életét és fejlődését.

Mi lehet ennek a közömbösségnek az oka? Az egyik magyarázat alighanem az, hogy a „közművelődés” fogalma a hivatalos szóhasználatban három-négy évtizeddel ezelőtt a „népművelés” helyébe lépett, ami hagyományosan szűkült a kevésbé iskolázottakra. Amikor 1976-ban az országgyűlés elfogadta a közművelődési törvényt, a javaslat előterjesztője elmagyarázta, a népművelésnél szélesebb fogalomról van szó, ami az egész társadalmat érinti. Arra is utalt, hogy ebben már nem egy felülről ható tevékenység fejeződik ki, hanem a kultúra elsajátítására irányuló öntevékenység. Noha az országgyűlési képviselők elfogadták a törvényt, a benne kifejeződő szemléletváltás mégsem érvényesült. S ami meglepő: nemcsak a közvélemény nem vett róla tudomást, de a közvetlenül érdekelték, maguk a „népművelők” sem. Sőt, arra hivatkoztak, a régi név lelkesítő, szép hagyományt takar, azt továbbra is fenn kell tartani. Igaz persze, hogy a „közművelő” szó nem látszott szerencsésnek e foglalkozás megjelölésére, és a később helyette terjedő „művelődésszervező” sem. Mert ha a művelődés sajátosan egyéni folyamat, akkor kívülről hogyan is lehet azt szervezni?

A probléma azonban nem is a szóhasználat kétségessé válása miatt alakult ki, hanem a gyakorlat elbizonytalanodása miatt. A 60-as évek végére tarthatatlanná vált a népművelés korábbi meghatározása, amely szerint *nevelni* kell az embereket, ahogy az 1958-as művelődéspolitikai határozat megfogalmazta: a „*tudatformálás*” a cél. Az ekkor meghatározott feladat, a *kultúra széleskörű elterjesztése* azonban ideológiai-politikai szempontból semlegesnek látszott, már csak azért is, mert a megvalósíthatósága állandóan felvetette, nem kellene-e inkább az igényeket kielégíteni? Az igenlő válaszból következett egy újfajta cél megjelenése: „*a szabadidő kulturált*

eltöltésének” szervezése. És ekkor magától értetődőnek látszott, hogy abban a szóráskoztatás éppannyira jogosult, mint a műveltség fejlesztése.

E két fogalom a tömegkommunikációban gyakran válik azonos értékűvé, mintha mindegy lenne, hogy a kultúrának mi a hatása az emberek gondolkodására. Érdemes felidézni erről Németh László 1935-ben írott sorait, mert úgy tetszik, ma is van időszerűsége. Az előző évben a rádió vezetősége tanácsadónak kérte fel irodalmi műsoraikhoz. Tapasztalatait többek közt így foglalta össze: „A közműveltség Magyarországon emelkedik és emelhető is, de reformról addig alig lehet beszélni, amíg ennek az emelkedésnek a gyorsulása szemmel láthatóan meg nem sokszorozódik. Magyarországon a műveltséget ma kétféle alakban mérik: az iskolák, mint képesítést, a kiadóvállalatok, mozik színházak, a rádió, mint narkotikumot. Talán semmi sem jellemzőbb viszonyainkra, mint hogy a művelődésnek ez a két alakja annyira különbözik egymástól: az egyik teher, akadály, gátverseny, a kenyér kálváriája; a másik menekvés a tehertől, felejtés egy akadálytalan lejtőn, a lélek teljes diasztoleja a népi gond rángásai közt. Az ember tanul, hogy megéljen, s olvas, szórakozik, hogy elfeledkezzen a megélhetésről. A mai ember előtt szinte természetellenes gondolat, hogy egészséges viszonyok közt a művelődésnek ez a két alakja csaknem azonos lehet: az ember ugyanazért 'tanul', amiért szórakozik. Eleget bifláztam az iskolában, nem akarok még rádióhallgatás közben is iskolapadban ülni, hallom elég gyakran mostanában a rádióújságok tudatlan munkatársaitól. Nem is sejtik, hogy egy mondatban milyen tökéletesen jellemeznék kétféle sivárságot: az iskolakét és a szórakozóhelyekét... Viszonyuk a *circulus vitiosus* viszonya: minél kevesebb örömet talál a művelődés természetes hajlama az iskola erőfeszítésében, annál görcsösebben kerül a szellem minden erőfeszítést a szórakozásban. A tunyaságnak ez az önmagát rontó köre viszont egy másik lefelé vívó körbe kapaszkodik: a szórakozások szabad versenyébe. A mai ember gazdasági téren még csak el tudja képzelni a szabad verseny megszűnését, a szellemi szórakozások szabad versenyét mindenki megingathatatlan emberi jognak tartja. Pedig mi a mai tunyaság mellett ez a szabad verseny? A lefelé kínálás konjunktúrája. Minél tejjesebb kása a szellem fogainak, minél kényelmesebb lejtő szívnek, tüdőnek! Egy egész kis társadalom él abból, hogy a közönségnek nem kell a nemes: sajtóban, színházban, rádióban, moziban... Nincs semmi, ami ellen elkeseredettebben tiltakoznának... mint a színvonal emelése ellen. A tömegnek nem kell Kosztolányi, Babits, Németh Gyula, kiáltják, a tömeg nem akar tanodába járni”. (Tanú, 1935. I.sz. 11–14. o. és Németh L.: Művelődéspolitikai írások. Múzsák Közművelődési Kiadó, é.n. 66–73. o.) Ismerős-e ez a mentalitás? Van-e jele ma is a kultúra társadalmi nyilvánosságában?”:

Persze, ha a közművelődést a művelődési házakra korlátozzuk, kialakulhat az az álláspont, hogy a kultúra közvetítésének egyéb területei, intézményei zömében a könnyed szóráskoztatásra hivatottak. S ahol nem, ott sem a műveltség célzatos fejlesztése a feladatuk, hanem a kultúra értékeinek a bemutatása, természetes kettőséget alkotva a kultúra társadalmi nyilvánosságában: az elit- és a tömegigények szolgálatával. Anélkül, hogy a művelődésben való eligazítás bármelyik intézményben megjelenhetne. Ezt a meggyőződést erősíti a kulturális élet szerkezete. Az megmarad annál, hogy a feladat a *kulturális javak közvetítése* és az emberek megnyerése annak érdekében, hogy minél többen látogassák ezeket az alkalmakat. A *jelenlét* válik azonossá a művelődéssel, jóllehet sohasem derül ki, mi is történik az emberek tudatában, amikor kiállítást néznek, zenét hallgatnak, színházi előadáson vesznek részt. Így azután a művelődés lehetősége azonos lesz a művelődés valóságával.

Emellett az is mellékessé válik, van-e műveltségfejlesztő hatása egy programnak. Ha egyszer a művelődés és a szórakozás azonos értékű lehet, akkor az eredményt magától értetődően *a kulturális javak fogyasztásának mennyiségével* lehet mérni. A televíziós műsorok nézettségével, a könyvek vásárlásával stb. Kérdés azonban, hogy ez mindig művelődést jelent? Függetlenül az átvett hatás tartalmától és az elsajátítás minőségétől?

Érdeemes azt is végig gondolni, hogy a művelődési ház típusú intézmények gyakorlata mást mutat-e. Ott nem a „kulturaközvetítési” szemlélet az uralkodó, amely megmarad a kulturális programok szervezésénél és a látogatók mozgósításánál? (L. erről *A kulturaközvetítés változásai* c. kiadványt. Felsőmagyarországi Kiadó, MTA Regionális Kutatások Központja. Miskolc, 1994.) Az igazsághoz tartozik, hogy a 70-es évek végén és a nyolcvanas évek elején figyelmet érdemlő kezdeményezések indultak a közművelődés korszerűsítésére. Kísérletként a Népművelési Intézet indította el ezeket. Lényegük volt, hogy az életmód szükségleteihez igazítsák a kultúrát, és a művelődési folyamatokban való részvételt a passzív jelenlét helyett aktív tevékenységgé változtassák. Ilyen volt a „nyitott művelődési otthon”, a „szocio-kulturális animáció”, a finn mintára kialakított „tanulókör”, s a „közösségfejlesztés”. A szempontváltás szükségességét jól fejezte ki *Losonczy Ágnes* következtetése: „Az emberek mindennapi életvitelük során, létérdekeik szerint olyan kérdéseket tesznek fel – megfogalmazva vagy megfogalmazatlanul – amire igazán sehol sem vagy alig kapnak választ. Ezek „olyan ismeretek szükségét 'harsogják', amelyeket sehol senki nem magyaráz, tanít; ismeretet, aminek sehol sincs fóruma, ami legfeljebb különböző, egymástól teljesen független intézmények, bürokratikus apparátusok teljesen hatástalanul szétördelt programjaiban él... Olyan ismereteket terjesztünk széles és kidolgozott hálózattal, más társadalmi és kulturális feltételek között kialakított; de azóta megrögződött módszerekkel, amelyeknek igen szűk, illetve olykor alig van társadalmi tapadó felülete”. Ide kapcsolható *Vercseg Ilona* megállapítása is ezekből az évekből: szerinte olyan kulturális tevékenységre van szükség, amely „*nem a művekben tárgyiasult kultúrából ('magas' vagy 'ünnepi' kultúrából, tudományos, művészeti alkotásokból) táplálkozó műveltség elosztását, terjesztését vállalja, hanem... a hétköznapi valóság érdekekből, érdeklődésből, képességekből és tettekből, tehát a 'mindennapi élet' szövevényéből kiindulva keres bekapcsolódási, meghaladásra, felülmúlásra, értelmezésre alkalmas pontokat*”. (A két idézet megtalálható az *Alapvetés* c. kiadványban, amely a Múzsák Közművelődési Kiadónál jelent meg 1985-ben.)

Miért nem tudott elterjedni ez a felismerés? Miért volt erősebb az a meggyőződés, hogy az élet napi gyakorlata és a kultúra között nincs összefüggés, e két terület szükségszerűen válik el egymástól? Mert az első hasznos, a második nem. Legfeljebb abban az értelemben, hogy elúzi az unalmat a szabadidőben. Miért élt tovább az a nézet is, hogy kulturális élet nem is lehet másképp, mint hogy egyesek tervezik, szervezik, hirdetik a programjait, mások pedig közönségként látogatják azokat? Amikor a 70-es évek második felében a közművelődést a törvény közüggé nyilvánította, jelszó volt a „szocialista demokrácia” megvalósítása is. Ehhez azonban aktív közéleti magatartás kellett volna abban az értelemben, hogy a társadalmi problémák megoldására széleskörű együttműködés alakul ki. Ez nem történt meg akkor, mert a közélet központi irányítása ellentmondott ennek. Döntő kérdésekben csak a politikai vezetők szava lehetett mérvadó, az alulról jövő kezdeményezések mindig kétségbe vonták ennek az indokoltságát. Ezért eleve gyanúsak voltak, ha eltértek a jóváha-

gyott irányelvektől, és megoldatlan problémákat tettek szóvá. A társadalomkritika látszólag kétségbe vonta, hogy nálunk alapvetően jól mennek a dolgok.

A 80-as évek második felében egy felmérés kimutatta, hogy a megkérdezett 70 népművelő közül mindössze három vallotta céljának „a hétköznapi élet kulturáltságának fejlesztését”. „A személyes problémák tudatosítása és a problémamegoldás segítése” még 17 fő számára volt munkájának a meghatározója. Ezzel szemben az „ideológiai tudatformálást” és „a megfelelést az irányítók elvárásainak” viszont 39 népművelő tartotta elsődleges célnak. Tehát csaknem kétszer annyian, mint a feladattal életközelinek látók. S ha ehhez még hozzátesszük, hogy a fennmaradó hányad „az örök értékeknek tekintett ünnepi kultúra közvetítését” és „egy ágazatának a népszerűsítését” vélte a közművelődés lényegének, akkor érthetővé válik, hogy miért nem tudott a szemléletváltás általánossá válni a közművelődési törvény után. (L. erről Vercseg Ilona: *Szocializáció, szerep, érték a népművelési pályán*. Múzsák Közművelődési Kiadó, 1988)

Vajon a rendszerváltás meghozta-e ebben a fordulatot? Az 1997-es művelődési törvény már nem is használta a közművelődés fogalmát, helyette a művelődésről szólt. S bár ezzel látszólag kiszélesítette a gyakorlat társadalmi érvényességét, valójában a művelődés színtereiként mégis csak a művelődési ház-jellegű intézményeket jelölte meg. Ennek alátámasztására a „közösségi művelődés” fogalmát használta, ami jelzi, hogy a művelődés hatékonyabb, ha közösségben történik. Talán azt is érzékelteti, hogy a művelődés tervezése, szervezése akkor igazán eredményes, ha azt közösségek vállalják. Kérdéses azonban, hogy ez mennyire jellemző ma az ország egészére és a művelődési házak gyakorlatára? Mennyiben más ez, mint volt az előző évtizedekben? Megtörtént-e itt a fordulat a művelődés demokratikus modellje értelmében? A kis csoportok tevékenysége önszervezővé vált? És ami bennük történik, az egyre inkább szélesedő igényeket fed, és közüggé válik?

Alighanem jellemző, hogy ahol ez a váltás mégis csak megtörtént, és ki is szélesedett, az kivált a közművelődésből, és önállósult. A „közösségfejlesztés” mozgalomról van szó, amely sikeresen hoz létre csoportokat, és azoknak tagjai valóban aktívan működnek együtt. Ámde nem a művelődésükért, hanem az adott település infrastruktúrájának fejlesztéséért. Igaz azonban, hogy ez végső soron mégis csak a művelődésüket idézi elő, hiszen a közösen vállalt feladatokhoz új ismereteket kell szerezniük, új készségeket kell az eredményes cselekvés érdekében kifejlesztíteniük, nem is szólva a hatékony együttműködés megtanulásáról. És ez a gyakorlat meg tudja valósítani azt, amit a közművelődési törvényt követő években a korszerűsítő kísérletek elkezdtek: az életmód és a kultúra szoros kapcsolatát. Kár, hogy ez nem tud hatni a közművelődés egészére, az láthatólag megmarad a korábbi módszereinél.

Mi a helyzet a közművelődéstől ugyancsak elváló *felnevelésben*? Ez ma inkább csak a munkaerőpiaci szükségleteket szolgálja, és a fizetőképes keresletnek igyekszik megfelelni. Lemond a munkával összefüggésbe nem hozható feladatokról, mintha a személyes lét és az emberi kapcsolatok sok problémája nem is jelezné a tanulás, tanítás szükségességét. (Nem is szólva a közélettel összefüggő gondolkodás és magatartás zavarairól.) Léteznek persze személyiségfejlesztő tréningek, a művelődési házak közhasznú tanfolyamokat kínálnak, a népfőiskolai egyesületek előadás-sorozatai megkeresik a hátrányos helyzetűeket is, mindez együttvéve azonban még mindig kevés ahhoz, hogy a társadalom egészét átfogó közművelődésről beszélhessünk. Közben hirdetjük az „egész életen át tartó tanulás”, a „kompetencia-alapú képzés”, a „tudásalapú társadalom” szükségességét, a közhelyként emlegetett jelsza-

vak mögött azonban többnyire hiányzik a tényleges megvalósítást célzó elgondolás és *rendszerre* váló gyakorlat. Nem is lehet másként, ha a *közművelődés és a felnőttképzés területei egymástól elkülönülten élnek*, és folytatnak harcot létfeltételeik javításáért. Pedig van valami, ami összeköthetné a kulturális élet elszigetelő területeit: az emberi lét, amit értelmesebbé és jobbá kellene tenni. Ennek egyetlen lehetősége, ha sikerül elérni, hogy a kultúra az *emberi lét alakítójává* váljék. Nem egyszerűen praktikus fogások megtanításával, hanem a valóság viszonyainak, változó körülményeinek megértésével, a tudatos életvitel érvényesítésével, közügyekben a tárgyilagos ítéletalkotással, és a problémák megoldására a kezdeményezés és együttműködés készségével. Ha a különböző intézmények és szervezetek az ilyen gondolkodás és magatartás kialakításában látnák a feladatukat, talán kialakulna valami, amit „közművelődésnek” lehetne nevezni.

Érdekes, hogy az elszigeteltség káros hatását már több mint száz évvel ezelőtt is fel lehetett ismerni. 1906-ban a *Népművelés* címmel indított folyóiratban Wildner Ödön a következőket írta: „*Intézményekben, s kezdeményezésben nincs hiány. Am a működésükből merített tapasztalatok után mit sem óhajtunk jobban, minthogy munkájuk szorosabban kapcsolódjék, hogy szétforgácsolt erőik az igen nagy eszközöket igénylő cél: a felnőttek művelése érdekében jobban összegyűjtessenek, hogy közöttük a mainál sokkal fokozottabb mértékben érvényesüljön a munkamegosztás. A felnőttek művelését valóban integrálissá kell tenni... az intézmények teljesen elszigetelt, egymás munkáját sokszor feleslegessé tevő, sőt lerontó működése korában*”. „*Nem vezethet más érzés, mint a társadalmi együvé tartozás és műveltség közhasznúságának, tehát általánosításának, szerves fejlesztésének, s a kulturális erők tömörítésének eszméje. S ebben a munkánkban... nem támogatunk semmi olyan törekvést, amely... a műveltség birodalmában a társadalmi, felekezeti, nemzetiségi stb. elzárkózást célozza, a tudást és műveltséget kiváltsággá... politikai vagy egyéb, nem közművelődési törekvések eszközévé akarja lealacsonyítani, s igazságait meg akarja hamisítani*”. (Wildner Ödön: A felnőtt nép művelése. Népművelés. 1906. 1–2.sz.)

A szenvedélyesen megfogalmazott sorok nem fogalmazzák meg, mi az oka az egymástól elszigetelő gyakorlatnak, de mégis éreztetik, miről van szó, amikor „a társadalmi együvé tartozás és műveltség közhasznúságát” említi meg. Ez valójában célja a művelődésnek, eszközei pedig a különböző intézmények, szervezetek programjai, amelyek látszólag ezt a célt szolgálják. Valójában megfordult a cél és eszköz viszonya: *az eszközök váltak céllá*, az eredeti cél pedig csak kiüresedő szövegek formájában jelenik meg, amelyek a gyakorlat felett lebegnek, de a gyakorlat tényleges irányítására már nem alkalmasak.

Csoda-e, hogy a közművelődés fogalma is élettelené vált, és ami ma benne mégis csak él, az széteső, egymást nem segítő, rendszerre nem váló. Kérdés, hogy lehet-e ezen változtatni?